Slottekst Utopie van de vrije markt

Petra Bolhuis
Maieutiek
November 2026

INLEIDING

Achterhuis schreef *De Utopie van de vrije markt* in 2010. Hij beschrijft daarin hoe het hem door het werk van Ayn Rand duidelijk werd dat de vrije markt in een utopie kan ontaarden.
Na de verschijning van dit boek is er gaandeweg meer kritiek op de vrije markt gekomen. Sommigen zagen de Corona pandemie zelfs als een breekpunt met alles wat met die vrije markt samenhangt. Aan de andere kant ontstaat er op dit moment een beweging die de vrije markt meer dan ooit als een noodzakelijkheid beschrijft. Musk en Trump en anderen gebruiken teksten die rechtstreeks aan Rand ontleend te zijn. Er wordt veel geschreven over de ontsporingen van de democratie van Trump, Musk en hun aanhangers. Vaak wordt daarbij gewaarschuwd voor de overeenkomsten met de opkomst van het fascisme. In deze colleges wilde ik laten zien dat het ook nodig is om na te denken over de utopie van vrije markt als een onderdeel van deze moderne ontsporing van de democratie. Als we de bronnen begrijpen kunnen we wellicht beter weerstand bieden tegen wat de democratie ondermijnt.

In deze slottekst komen de volgende items aan de orde;

1. Wat is er utopisch aan de vrije markt?
2. Hoe ziet de utopie van Rand er uit?
3. Welke aannames heeft de utopie van de vrije markt?
4. Wat werd er gefalsifieerd in de reëel bestaande vrije markten?
5. Het probleem van de kritiek en de alternatieven
6. Nieuwe alternatieven en de gevaren van de nieuwe utopieën

Alvorens op deze onderwerpen in te gaan, is het goed om duidelijk te maken waarom ik vind dat het belangrijk is om de vrije markt (ook) te analyseren vanuit een filosofisch perspectief.
Het vrije markt idee was ooit een oplossing die volgens filosofen zou zorgen voor grote morele winst; het zou betrouwbaarheid aanwakkeren, mensen gelijk maken aan elkaar, de emancipatie bevorderen en een rationele mensheid in staat stellen om vrije rationele en dus goede keuzes te maken. De vrije markt zou ruimte geven aan meritocratie en innovatie. Het zou mensen in staat stellen om cultuur te ontwikkelen, in plaats van verwikkeld te zijn in een voortdurende strijd om het bestaan. Het waren vooral verlichtingsfilosofen die hoge verwachtingen hadden ten aanzien van de markt. Natuurlijk spreken zij niet over eenzelfde markt als waar wij nu mee te maken hebben en dat maakt het zo moeilijk om te zien waar de problemen zitten. Maar het is bijzonder om te merken dat het rijtje voordelen van de vrije markt nu door bijna niemand meer zou worden beaamd. Hoe kan dat? Wat is er misgegaan?

Daarmee zeg ik niet dat we de vrije markt verwerpen moeten. Slechts verwerpen maakt het onmogelijk om te begrijpen waardoor een ooit zo gekoesterd idee zo kan ontsporen tot iets wat zelfs de grootste voorstanders doet verzuchten dat ‘een overheid de rafelranden van de vrije markt moet

aanpakken'[1]. Reflectie zou zicht moeten bieden op de vraag waar en wanneer een model, waar zoveel van verwacht wordt, utopisch is of wordt. Immers het utopische ontsporen vindt niet alleen in de vrije markt plaats, ook fascisme en sommige vormen van communisme bleken utopisch en werden gewelddadig.

1 WAT IS ER UTOPISCH AAN DE VRIJE MARKT?

> "De vrije markt is het wereldwijde systeem waarin ondernemingen en privé-personen goederen en diensten kunnen ontwikkelen en aanbieden aan elkaar. Daarbij kunnen ze vrije keuzes maken en beschikken zij over productiemiddelen, koopkracht en rationaliteit zodat zij tot onderlinge transacties kunnen komen, waarbij de prijs primair wordt bepaald door de verhouding van vraag en aanbod."2

Rand schrijft haar 'objectivistische theorie' vanuit een aantal aannames[3]:

- Haar metafysica = de natuur. Feiten worden door de natuur gedicteerd.
- Haar epistemologie= verstand. Alles in de wereld is logisch afleidbaar en mensen kunnen die logica volgen als ze hun verstand gebruiken.
- Haar ethiek= egoïsme. Dat wil zeggen mensen handelen uit eigenbelang. Altruïsme is in haar ogen een onnatuurlijk kwaad.
- Het systeem= kapitalisme van de vrije markt. Dat is de enige manier om de besten boven te laten komen, in een samenleving die daar als geheel van profiteert.

Het woord Utopia wordt voor het eerst gebruikt door More in 1516 in een tekst waarbij het hem niet gaat om een reëel bestaand of reëel te doen ontstaan land. Toch is het vooral in de context van een praktische uitvoering dat het begrip utopie als een gevaar beschreven wordt. Het reëel bestaande communisme, het Derde Rijk en Nueva Germania zijn allemaal voorbeelden van grote en kleine utopieën die mensen in de wereld willen brengen. Wat zijn de kenmerken van een utopie?

1. Centraal staat het idee dat, wanneer de maatschappij zoals die is op zijn beloop wordt gelaten, de dystopie intreedt. Dat wil zeggen dat tendensen uit het hier en nu worden uitgelicht en van een toekomst worden voorzien. In die toekomst voorziet men hoe de maatschappij in toenemende mate ontwricht raakt. Om dat te voorkomen moet er heftig worden ingegrepen.
2. De toekomst is maakbaar.
3. De weg naar de utopie leidt eerst tot problemen of een groter lijden, maar het eindresultaat (de gerealiseerde utopie) zal zó goed zijn dat deze tussenfase de moeite waard zal blijken te zijn.
4. Een belangrijk element is dat iedereen mee moet doen om het te laten slagen.
5. Wie niet mee kan of wil doen behoeft heropvoeding, straf, uitsluiting of kan de toekomst niet meemaken. Wie kritiek heeft staat in de weg van de komst van een betere toekomst.
6. In de beschrijving zijn de goeden ook altijd zuiver eerlijk en gezond, dit in tegenstelling tot de anderen.

[1] Conceptverkiezingsprogramma van de VVD 2020
[2] (Verbrugge e.a. 2019, blz. 31)
[3] https://www.youtube.com/watch?v=8VSBGu7-1rU

7. De typisch menselijke onvoorspelbaarheid op het gebied van seksualiteit, liefde, arbeidsdeling en verdeling van talenten, wordt via een strikte organisatie opgelost, opdat het niet tussen nu en de geplande toekomst in kan komen te staan.
8. In een beschreven gerealiseerde utopie komen alleen die mensen voor waar je vóór of tegen kunt zijn: processen waarbij mensen veranderen van positie zoals ziekte, ouderdom en dood komen in de meeste utopieën niet aan de orde of zijn strikt te reguleren.
9. Omdat het verschil tussen de huidige als dystopisch beschreven situatie en de toekomst zo groot is, ontwikkelt een utopie zich nooit geleidelijk. Er is óf een frisse start op een onbewoonde plek nodig, óf -waar die niet gevonden kan worden- geweld en het schoonvegen van de werkvloer is de enige mogelijkheid om de utopie te stichten.

Achterhuis laat zien dat het idee van geweld ook te vinden was bij Sartre en de Beauvoir en ook bij diverse linkse, feministische, marxistische groeperingen van de zestiger jaren in Nederland. Daar ligt één van de meest opvallende kenmerken van het utopische denken: goedbedoelende idealisten vinden zichzelf terug in organisaties die grof geweld en uitsluiting van andersdenkenden prediken. Iets waar deze mensen na ontmanteling van de utopische beweging zichzelf niet of nauwelijks in kunnen herkennen. Marcuse beschreef de noodzaak van een pedagogische dictatuur, De Beauvoir benoemde dat er in de nieuwe wereld die zij gingen stichten nu eenmaal geen plaats was voor bepaalde mensen. Met deze ideeën ging een hele generatie wereldverbeteraars optimistisch in zee, zonder zichzelf als (potentieel) gewelddadig te ervaren[4].

In de kritiek op de vrije markt gaat het dus ook niet om links tegen rechts. Het gevaar is juist dat de ene utopie opgevolgd wordt door de andere utopie. Elke nieuwe utopie die de vorige vervangt sluit alleen maar andere groepen uit; het geweld en de uitsluiting blijven. Juist in een tijd dat de kritiek op de vrije markt aanzwelt is het zaak om te reflecteren op deze aantrekkelijkheid van de utopie en de moeite die het kost om kritiek te leveren op een nieuwe theorie wanneer die in opkomst is. Het is wat Achterhuis in zijn artikel *De Utopie voorbij?* 'een zoektocht naar de logica van de Utopie' noemt.

2 HOE ZIET DE UTOPIE VAN RAND ERUIT?

Rand zelf beschrijft haar theoretische concept van het objectivisme in twee romans waarin ze haar ervaring als scriptschrijfster van Hollywood gestand doet. Ze beschrijft meeslepend het verhaal van mensen die tegen de verdrukking in zichzelf willen neerzetten en hun talenten willen vormgeven. Haar hoofdpersonen vechten tegen de norm van gelijkheid, voorzichtigheid en aanpassing aan iedereen. Ze hebben last van de norm van altruïsme en de dubbele moraal van mensen die doen alsof ze belangrijk zijn, maar in werkelijkheid niets toevoegen aan de wereld. Deze krachtige mooie mensen zouden kunnen en moeten opstijgen tot een buitensporig hoog niveau, ware het niet dat de hele samenleving als een soort ballast aan hen hangt en alle energie aan hen onttrekt, ondertussen kritiek leverend op hun onaangepast gedrag.

In de *Fountainhead* gaat het om een creatieve eenling. Dat boek is wel idealistisch en er ontbreken realistische kanttekeningen, maar het is geen utopie. Het is vooral een oproep om jezelf trouw te blijven tegen alle maatschappelijke druk in. In *Atlas Shrugged* echter is iets heel anders aan de hand; hier wordt de wereld die toch al in verval is opgeofferd aan een toekomstig ideaal. John Galt en de zijnen hebben zich teruggetrokken in de woestijn met medeneming van hun ontdekkingen, talenten en vermogens. Straks, als alles in het honderd is gelopen, zal de wereld de macht geven aan deze atlassen waarvan men eindelijk van weet dat zij de wereld dragen, zo beschrijft Rand. Hier is sprake

[4] Zie hiervoor https://www.dbnl.org/tekst/_gid001199601_01/_gid001199601_01_0017.php

van een utopie. Er is een radicale breuk met het verleden, iedereen moet mee of weg, compromissen met het oude zijn niet mogelijk en het systeem gaat over alle aspecten van het toekomstige leven. Werk, cultuur, gezondheid en seksualiteit, worden allemaal georganiseerd op een natuurlijke, rationele manier. In het geval van Rand wil dat zeggen door rationaliteit en egoïsme, uitgedrukt in door geld geregelde uitwisselingen tussen vrije mensen.

Rands ideeën hebben door Greenspan en Friedman en *The Chicago boys* grote invloed gehad in de reële wereld van met name (Zuid) Amerika. Maar ook in Europa zijn soortgelijke idealen deel geworden van de politiek. De politiek van Reagan en Thatcher leunde zwaar op het neoliberale vrije markt denken van Rand en Hayek en von Mises. Ook het afschudden van ideologische veren[5] in Europa gebeurde in het kielzog van een wende naar de vrije markt in de overtuiging dat dit een meer rationele en objectieve benadering van de werkelijkheid was.

3 WELKE AANNAMES HEEFT DE UTOPIE VAN DE VRIJE MARKT?

Rand en het neoliberalisme van Hayek e.a. delen een aantal aannames. Dat is niet toevallig, omdat deze aannames aansluiten bij mensbeelden die in de periode van de Verlichting onze westerse samenleving vorm hebben aangenomen. Daarmee is er ook sprake van wat Foucault een discours noemt. Dat wil zeggen dat deze mensbeelden de samenleving, de instituties en de ruimtelijke inrichting waar wij vandaag de dag in leven hebben vormgegeven. In die zin is een dergelijke breed gedragen set van ideeën dus niet zomaar te veranderen; ze zijn letterlijk gestold in de vorm van de wereld zoals wij die nu kennen. We krijgen er het beste zicht op, wanneer we kijken naar de eerste filosofen die deze ideeën als nieuwe gedachten tegenover de werkelijkheid waarin zij leven plaatsen. Dat wil niet zeggen dat zij deze veranderingen in gang zetten, ze schrijven op wat ze aan kiemen zien in hun tijd en bevorderen daarmee het invoeren van deze ideeën, doordat ze taal aanleveren om erover na te denken.

3.1 LOCKE

Locke beschrijft het idee dat mensen vrije wezens zijn, zij zijn in bezit van hun lichaam. Daarna stelt hij dat ook het bezit van dat wat hun lichaam door onderwerping van de natuur verwerft, hun eigendom is. Het land wat zij of hun arbeiders verwerven, de opbrengst uit mijnen, alles komt hen toe. Omdat iedereen is begonnen als een onbeschreven blad en daarmee in potentie gelijk is, is het verschil een gevolg van persoonlijke inspanning volgens Locke. We kunnen dus zien wie er iets van gemaakt heeft in het onderwerpen van de natuur. Mensen en dieren kunnen zo deel worden van het 'lichaam' van een ander die hen aanstuurt waardoor hun arbeid ook aan die ander toevalt. Dat dit als effect had dat arbeiders, vrouwen en inheemse volkeren werden uitgesloten van bezit was een strikt logisch, maar niet onverwacht of ongewenst gevolg in die tijd.

3.2 SMITH

Adam Smith beschrijft hoe de westerse wereld, bestaande uit mensen die ondertussen meer aan elkaar gelijk werden en met elkaar concurreerden, in orde kwam door een onzichtbare hand die zorg droeg voor de onderlinge afstemming van het egoïsme dat nu eenmaal op de markt een rol speelde. Wat vaak vergeten wordt is dat Smith niet uitgaat van een wereld die alleen uit markt bestaat en dat juist hij veel aandacht aan cultuur en wetenschap besteedt. Hij verwacht, als een voorloper van

[5] Uitspraak van Wim Kok in 1995 dat de Dikke van Dale haalde, omdat het niet alleen binnen de PvdA speelde.

Maslow, dat mensen aandacht zullen krijgen voor wetenschap en cultuur als eenmaal aan hun meest basale behoeften is voldaan door de markt.

3.3 VERLICHTINGSFILOSOFEN

Eén element dat vaak vergeten wordt, is het idee van de Verlichting. De Verlichting heeft met name op het continent vorm gekregen in een bestaande samenleving met grote ongelijkheid. Dus toen de roep om vrijheid, gelijkheid en broederschap ontstond, moesten mensen worden opgevoed om mee te kunnen doen aan die meer egalitaire structuur. Dus werden scholing, verheffing en heropvoeding ingezet om mensen in staat te stellen om aan de samenleving en met name aan de politiek, mee te doen. In de praktijk liep dat uit op iets dat Foucault 'disciplinering' noemt. Dat wil zeggen dat mensen een geproduceerd subject worden, waarbij invoegen nodig is, alvorens vrijheid te kunnen genieten.

Ik wil hier niet ingaan op de zegeningen van de Verlichting, terwijl ik die wel zie. Hier gaat het om, wat ik noem: de achterkant van de Verlichting; dáár waar de afhechtdraden zichtbaar worden. Een probleem dat hier zijn oorsprong vindt is het idee dat mensen, zolang ze nog niet rationeel en onderlegd genoeg zijn, voor hun eigen bestwil buiten het zelfbestuur over hun eigen situatie worden gehouden. Het achterliggende idee luidt dan als volgt; 'Wanneer je ook verlicht bent zul je zien dat je dit ook had gewild, maar nu snap je dat nog niet en dus moeten we je dwingen.' Dit opschorten van vrijheid speelt een grote rol in de utopieën van de modern tijd. Van de communistische voorhoede tot de mensen die geloven in de vrije markt utopie, is er sprake van het uitsluiten van kritiek, onder het mom dat de tegenstanders (nog) niet genoeg inzicht hebben. Wanneer zij zover zijn zullen ze begrijpen waarom de stappen die gezet worden in de richting van de utopie de enige mogelijke rationele stappen zijn. Dat maakt het geven van kritiek op een utopie zo moeilijk. Er zijn slechts twee reacties op kritiek op de utopie mogelijk: óf de kritiek wordt weggezet als afkomstig van kwaadwillende tegenstanders, die moeten worden uitgesloten omdat ze de komst van het goede in de weg staan, óf de kritiek wordt gezien als komend van mensen die het goed bedoelen, maar niet capabel zijn om mee te beslissen. In beide gevallen heeft de kritiek geen invloed op de utopie zelf. Degenen die deze kritiek uiten worden opgesloten, opgevoed of moeten sterven, omdat ze de 'goede toekomst van allen' in gevaar brengen.

3.4 DE VRIJE MARKT HEEFT DUS EEN MENSBEELD

Het mensbeeld achter de vrije markt houdt in dat autonome vrije mensen door arbeid recht krijgen op bezit. Impliciet wordt vastgesteld dat mensen die geen bezit verwerven dat aan hun eigen gebrek aan rationaliteit of inspanning te wijten hebben. Bij een gebrek aan inspanning zal er gestraft worden en heropgevoed, opdat iedereen zich zal gaan inzetten. Dat gebeurt op twee momenten in de geschiedenis: Ten eerste in de industriële revolutie. Daar heeft de economie iedereen nodig en arbeidsethos wordt aangebracht ten behoeve van de groei van de economie.[6] Ten tweede gebeurt het daarna ook in de sociaaldemocratie, met name na de twee wereldoorlogen, omdat arbeid dan wordt gezien als de manier om een waardige deelnemer aan de maatschappij te kunnen worden. In dat laatste geval is straf en heropvoeding het sluitstuk van de verheffing van het volk die in de Verlichting werd ingezet.

Uit de Verlichting vloeit het mensbeeld voort dat iedereen in staat is, of zal zijn, tot rationele keuzes. Die rationaliteit zal de wereld verbeteren via een vrije markt, waarop iedereen producten kan aanbieden en de beste aanbieder zal groeien. Vervolgens is er sinds Smith het idee dat waar iedereen zijn eigen belang nastreeft, alle mensen op termijn meer welvaart zullen ervaren: ten eerste door

[6] Foucault schrijft hierover als hij het heeft over het Hospital in Discipline toezicht en straf

een *trickle down* effect, maar ook omdat door echte meritocratie meer ideeën tot snellere technologische innovaties zullen leiden.

Ten slotte is er de typische op Verlichting georiënteerde aanname dat wanneer mensen meer economische groei doormaken, ze automatisch ook voor meer cultuur en een hoger beschavingsniveau zullen kiezen. Dit wordt sinds denkers als Smith en Kant ook als een vanzelfsprekend gevolg van de vrije markt verondersteld. In eerste instantie werkte dit ook zo. Dat is goed zichtbaar in de toename van brede welvaart in Nederland ten tijde van de wederopbouw en de opbouw van de verzorgingsstaat.

Juist als de vooruitgang doorzet in de jaren 80 en 90 wordt er i.t.t de naoorlogse jaren een keuze gemaakt om de vastlopende 'markt van welzijn en geluk'[7] vlot te trekken middels een marktmodel. De onderkant van de samenleving wordt niet meer solidair bejegend en gestimuleerd, maar raakt vast in een minimale uitkeringssituatie. Daarboven ontstaat er een ongebreidelde markt en ongelimiteerde concurrentie.

Als laatste heeft het idee dat wanneer we te maken hebben met markt, geld en rijkdom, we dan ook automatisch te maken hebben met een waardevrije objectieve theorie de opkomst van de vrije markt zeker bevorderd. Het gaat zoals bij veel, maar niet alle, utopieën om een toekomst die aansluit bij hoe de ontwerpers van de theorie denken dat de wereld werkt en hoe mensen nu eenmaal in elkaar zitten. Denken dat daaraan iets te veranderen is wordt afgedaan als naïef. Zoals Rand zelf zegt: ' dat je het anders zou willen maakt het nog niet zo, want *facts are facts*'[8] Daarmee lijkt het wereldbeeld van Rand waardevrij. Wie dan nog kritiek heeft wil 'de feiten' niet zien.

4 WAT WERD ER GEFALSIFIEERD IN DE REËEL BESTAANDE VRIJE MARKTEN?

Laat ik beginnen met voorop te stellen dat een werkelijk vrije markt nooit heeft plaats gevonden. Iemand als Rand zal dus ook kunnen beweren dat alle verwachtingen die niet zijn uitgekomen het gevolg zijn van een gebrek aan vrije markt. Eenzelfde argument geldt ook voor mensen die vasthouden aan een goede uitkomst wanneer het communisme goed zou worden uitgevoerd. Maar de gangbare opvattingen zijn ondertussen dat er in de aannames van al deze utopieën een aantal fouten zitten die een goede uitkomst onmogelijk maken.

De falsificatie bestaat uit twee lijnen;

1. De aannames over wie wij mensen zijn kloppen niet, dus er zijn verkeerde mensbeelden gehanteerd.
2. De context veranderde zodanig dat de vooronderstellingen niet (meer) kloppen

4.1 NIET KLOPPENDE MENSBEELDEN

Mensen zijn geen autonome individuen die pas van samenwerking afhankelijk worden nadat ze daartoe eerst contracten hebben gesloten omdat ze rationeel besloten hebben dat dat contract voordelig voor henzelf is. De basale relaties die het mensen mogelijk maken om te overleven vinden hun oorsprong in een pre reflectief vermogen tot samenwerking. Ten eerste begint ons bestaan met een levens voorwaardelijke afstemming van ouders en kinderen op elkaar. Ten tweede beginnen ook complexe samenwerkingsverbanden zoals werkrelaties met een biologische potentie om de anderen

[7] Ook de titel van een boek van Achterhuis
[8] Rand in https://www.youtube.com/watch?v=8VSBGu7-1rU

te begrijpen en aan te voelen. Rationaliteit is in dit soort relaties vaak het sluitstuk. Omdat samenwerking de basis is, wordt het ook onmogelijk om precies uit te rekenen wat de bijdrage van eenieder is, iets wat nodig zou zijn als we alles moeten omrekenen naar geld, zoals in het verhaal van Rand.

Mensen zijn ook niet zo rationeel in hun keuzes als Rand en de vrije markt veronderstellen. We maken vaak irrationele keuzes en zijn ook juist door de markt irrationeel te sturen. Dat dit niet alleen een gevolg is van de moderne media kunnen we aflezen aan de tulpenmanie van 1634-1637. Recent onderzoek laat daarnaast zien dat onbewuste keuzes op termijn betere beslissingen blijken dan rationele calculerende keuzes[9].

Daarnaast is de markt niet transparant, dus ook waar we wel rationeel willen kiezen is een rationele afweging niet mogelijk. Consumenten hebben door de hoge mate van specialisatie die is ontstaan ook onvoldoende kennis om rationeel te kiezen.

En tenslotte laat Achterhuis, aan de hand van Tonkens en Mol, zien dat er in ons leven veel gebieden zijn, zoals de zorg, waar markttermen als doelgroep of productkeuze geen, of een ondergeschikte rol spelen. We zijn op die terreinen deelnemers tegen wil en dank en vinden de relatie vaak veel doorslaggevender voor onze keuzes dan meer objectieve zaken.

Daarnaast doet Rand wel alsof het haar alleen om objectieve feiten gaat, maar er zijn wel degelijk morele oordelen aan de orde. Ze beschrijft dat ze sommige gevoelens, die wel degelijk spelen ook bij haar hoofdpersonen, ziet als tekortkomingen. Dat betekent dat ze wel degelijk morele keuzes maakt, maar zich daar niet voor hoeft te verantwoorden. Zij beschrijft immers de objectieve werkelijkheid.

4.2 De veranderende context

Juist wegens het succes van min of meer verbonden projecten als de Verlichting, de vrije markt en de democratie zijn er binnen Europa en Amerika grote maatschappelijke veranderingen tot stand gekomen[10]. De door Locke beschreven relatie tussen het werk van ons lichaam en het verkrijgen van bezit bestaat niet (meer) in een samenleving waarin werk niet meer de belangrijkste bron van bezit is. Bezit komt voort uit investering, meerwaarde van werk van derden en erfenissen. Piketty laat zien dat werken nooit (meer) zodanig kapitaal oplevert dat dit qua omvang en impact kan concurreren met dat wat vermogen oplevert.

Daarnaast is het meritocratisch principe en het ontstaan van innovaties niet overeind gebleven in de zich ontwikkelende vrije markt. Waar we terugkijkend kunnen zien dat menselijke potentie beter benut werd, onderwijs gelijkheid bevorderde en hard werken loonde, loopt dat verwachtte effect van de vrije markt terug. Natuurlijk doen mensen slimme vindingen en bouwen ze bedrijven op, maar in werkelijkheid kan een idee alleen echt groot worden als een grote investeerder iets in de ontdekking ziet en het koopt. Dat het daarmee ook juist kan verdwijnen uit de samenleving omdat het concurreert met een ander product van die grote investeerder, was door mensen als Smith niet te voorzien. En zelfs als het ingezet wordt dan mag alleen dat bedrijf het benutten. Patenten en octrooien, ooit bedoeld als een bevordering van het meritocratische en innovatieve karakter van de vrije markt, staan in die rol nu onder druk.

De verwachtte rationaliteit is wakker gemaakt, maar de vrijemarktprincipes hebben ook tot gevolg gehad dat andere waarden, die niet op de wijze van het tellen, meten en wegen uitgedrukt konden

[9] Dijksterhuis toont dit aan met divers wetenschappelijk onderzoek in *Het slimme onbewuste*.
[10] Ik beperk mij hier tot onze situatie in Nederland en daarmee verbonden in Europa.

worden, onder druk kwamen te staan. Dat er in een objectief genoemde utopie ook altijd morele ideeën een rol spelen bleef buiten zicht, waardoor die moraliteit ook niet te kritiseren was. Juist wanneer wij het, mede door de vrije markt, beter krijgen ontstaat er reflectie en dus kritiek. De vrije markt die door zijn aanhangers als objectief wordt opgevat heeft echter geen plaats voor morele kritiek.

4.3 De natuur

Eén element waar geen enkele vrijemarkt ideoloog rekening mee heeft gehouden is de natuur. Die kwam in het model alleen voor als iets wat onderworpen moest worden. Dat zien we expliciet bij Locke: de natuur en dat wat je aan haar onttrekt is jouw bezit is zijn credo. Maar ook voor andere denkers is de aarde, als bron voor het menselijke bestaan, geen onderwerp van reflectie. In de veranderende context van vandaag is dat een onhoudbare lacune in de theorie en we zien dan ook dat nieuwe denkers over de economie daar antwoord op proberen te geven. Tot dusverre zien we dat het aan de markt overlaten van het behalen van klimaatdoelen geen snelle oplossing biedt. Dat lijkt ook voor de hand liggend omdat het amorele rendement vaak minder klimaatvriendelijke oplossingen vereist dan wenselijk is voor adequaat natuurbehoud. Dus iemand hoeft niet immoreel te zijn binnen de vrije markt economie om het klimaat ernstige schade toe te brengen. Zeggen ‘wij zijn er alleen om winst te maken voor ons bedrijf en onze aandeelhouders’ is een veel gehoorde en binnen dat denken ook geaccepteerde redenering die echter onvoldoende aansluit bij de huidige situatie.

5 Het probleem van de kritiek

Achterhuis zegt zelf in zijn laatste werk dat er wel kleine utopieën nodig zijn. Hij zegt daarmee dat er een perspectief moet zijn waarnaar gestreefd kan worden. Belangrijk hierbij is echter dat we een verschil moeten aanbrengen tussen een ideaal en een utopie (hoe klein ook). Een ideaal zou ik willen beschrijven als een procesgericht streven. Een ideaal ligt dan tussen de hyperwaarde van Taylor en de eerwereld met een erecode van Appiah in. In tegenstelling tot een utopie kan het nooit zodanig van belang zijn dat alles daaraan ondergeschikt moet worden gemaakt. Om duidelijk te maken dat je een groot en noodzakelijk streven kunt hebben zonder alle moraal daaraan te onderschikken dit voorbeeld: In Oekraïne, onder oorlogscondities, is er een grote inspanning om naast mensen ook dieren te redden na een aanval. Daartegenover is er in Rusland duidelijk dat zelfs gewonde soldaten niet altijd uit een aanvalsgebied worden geëvacueerd.

5.1 Wat is een hyperwaarde?

Taylor schrijft;

> “Zelfs degenen onder ons die zich niet zo doelbewust verbonden hebben, erkennen hogere waarden. Dat wil zeggen: we erkennen kwalitatieve contrasten van de tweede orde die hogere waarden definiëren, en op basis daarvan maken we onderscheid tussen andere waarden, kennen we ze verschillend gewicht of belang toe en bepalen we of en wanneer we ernaar willen leven. Laat ik dergelijke waarden van hogere orde 'hyperwaarden' noemen, dat wil zeggen: waarden die niet alleen onvergelijkbaar belangrijker

> zijn dan andere, maar ook het standpunt bepalen van waaruit deze moeten worden gewogen en beoordeeld en van waaruit we erover beslissen.”11

Hierbij is een ideologie mogelijk waarin enerzijds de erkenning bestaat dat het één beter is dan het ander, maar daarnaast is er de erkenning dat dit geen objectieve waarde is. Immers wat goed is, of beter, moeten we steeds opnieuw woorden geven. Staand in het nu, kijken mensen, met de kennis en ervaringen uit het verleden, naar een wenselijke toekomst. Een werkend narratief neemt de kennis en ervaringen uit het verleden mee, maar ook de ideeën over een wenselijke toekomst. Iets wat we vandaag vaak aangeduid zien worden als ‘een stip op de horizon’. Omdat het hier niet gaat om objectieve doelen moeten mensen niet alleen op de middelen en hun effecten reflecteren, maar ook het doel moet steeds opnieuw kritisch onderzocht worden. Dit hele proces is onzeker, instabiel en niet zo slagvaardig en effectief als het instrumenteel handelen en het vraagt daardoor nogal wat van alle deelnemers.

5.2 Wat is een eerwereld met een erecode?

Appiah introduceerde in begin deze eeuw het begrip eerwereld in de filosofie en dat is denk ik ook een verhelderende term om duidelijk maken waarom kritiek op de vrije markt zo lastig is. Appiah schrijft over de eerwereld dat ze worden gevormd door erecodes;

> “Een erecode vereist specifiek gedrag van mensen met een bepaalde identiteit: heb je een andere identiteit, dan zijn heel vaak ook de eisen anders. Codes stellen bijvoorbeeld aan mannen vaak andere eisen dan aan vrouwen. Maar mensen die een gemeenschappelijke code respecteren, behoren tot een gemeenschappelijke eerwereld, of ze nu wel of niet een identiteit gemeen hebben. Ze hebben gemeen dat ze de eisen erkennen die de code aan hen stelt op grond van hun identiteit en verwachten van anderen dat ze hetzelfde doen. (…)Erecodes kunnen zowel erkenningsrespect als achting toekennen zonder dat met enige moraliteit rekening wordt gehouden.”12

De vrije markt is dermate dominant dat we er allemaal min of meer deel van uitmaken. We zitten dus allemaal in die eerwereld die een verwantschap heeft met hoe eer verdeeld is in de utopie van Rand. De top van de eerwereld van de vrije markt zijn de Atlassen van Rand: degenen die bezit verwerven of verworven hebben op de vrije markt. Maar iedereen staat ergens in de rangorde van deze eerwereld. Dat maakt kritiek lastig van buitenaf. Wie uitstapt uit de vrije markt kan geen kritiek leveren, omdat zijn of haar positie niet eervol is. Kritiek lijkt dan al snel ressentiment. Maar ook mensen die wél bovenaan in de eerwereld van markt en macht staan kunnen moeilijk kritiek leveren. Intern en extern worden zij met achterdocht aangehoord.

Daarbij moeten mensen die kritiek leveren taal gebruiken die ertoe doet in de eerwereld van de vrije markt. Dat invoegen in een taalspel verklaart waarom cultuur- of natuurwaarden in dit debat middels een bedrag moet worden uitgedrukt. Waarden die er in deze eerwereld niet toe doen zoals medemenselijkheid, liefde, geestelijke groei, relaties zijn niet of nauwelijks bespreekbaar. Willen we nieuwe idealen scheppen, dan moet men eer kunnen verwerven door die nieuwe waarden na te

[11] Taylor blz.113
[12] Appiah blz. 191

leven en eer verliezen als men dat niet doet. Gutmensch, deugen, vrijwilliger en hergebruiker zijn termen die mensen makkelijk eer doen verliezen.

5.3 KRITIEK OP DE UTOPIE, TIJD VOOR EEN NIEUWE UTOPIE?

Een utopie heeft een model in de toekomst en dat model wordt opgevat als een model met een objectief beste uitkomst. Dat wordt vaak gekoppeld aan de aanname dat de utopische stand van zaken zodanig aansluit bij de menselijke natuur dat daarmee alle ellende, dwang en geweld, die onderweg naar de utopie noodzakelijk bleek, als vanzelf zal verdwijnen. Iedereen die op grond van de utopie ingrijpt in de samenleving zal zichzelf kunnen verdedigen met een objectief en dus amoreel beroep op de efficiëntste weg om bij het objectief beste leven uit te komen. Dat we er nog niet zijn en dat het eerst erger wordt voor het beter wordt geeft in een utopie, anders dan bij een ideaal, ruimte om zonder kritiek voort te kunnen gaan. Wie een vraag stelt of kritiek heeft staat immers buiten de waarheid van dit objectieve project. De aantrekkelijkheid van de zelfverzekerde waarheid van een dergelijke utopie trekt veel mensen over de streep. Dat je het nu nog niet goed hebt komt omdat de einddoelen van de utopie nog niet gehaald zijn. Denk aan de mensen die, levend uit de achterbak van hun auto, toch pal staan voor de vrije markt ideologie in Amerika. Ze zijn gewoon nog niet aan de beurt, maar alles lijkt hen beter dan de verkeerde weg in te slaan, zoals die naar meer overheid.

Het discours van vandaag de dag is zo doordrenkt van vrije markt elementen dat een geheel nieuwe start soms de enige optie lijkt; alles moet anders! Het probleem is echter dat dan de verandering direct utopische trekjes krijgen. En dan is er hetzelfde probleem als met iedere utopie: het lijkt wel snel en effectief, maar het werkt alleen wanneer deze nieuwe ideologie met één klap kan worden ingevoerd. Aanpassing van het model aan de realiteit en de (veranderende) context is onmogelijk en iedereen moet goedschiks of kwaadschiks mee in de gewenste richting.

Daarbij is het ook belangrijk om op te merken dat het in de kritiek op de vrije markt niet over goede óf slechte mensen gaat. Zoals de bankier in het interview met Luijendijk zegt; “als ik mijn pak aan heb ben ik iemand die binnen de wet mensen bedriegt, maar zonder dat pak, bij de barbecue, ben ik een nette man.” Deze bankmedewerker had erover nagedacht en was gestopt met zijn werk.[13]

6 NIEUWE ALTERNATIEVEN EN UTOPIEËN

6.1 BROEDERSCHAPPEN VAN NOSTALGIE-UTOPISTEN

In de kritiek op de huidige vrije markt zien we ook groepen en individuen die naar het verleden kijken voor een betere toekomst. In 2020 noemde ik ze ‘nostalgie utopisten’. Mensen die kleinschalig gemeenschappen stichten die buiten de techniek, het kapitalisme of buiten de culturele veranderingen zich terugtrekken in gelijkgestemde verbanden of broederschappen van loyaliteit op basis van religie of een vermeende oorspronkelijke nationaliteit. Juist zaken die naar de verwachting van veel filosofen in de vrije markt als vanzelf gerealiseerd hadden moeten worden staan hierbij centraal; vertrouwen, gemeenschapszin, relaties, eer, moraal en cultuur.

In toenemende mate worden deze groepen problematisch utopisch: Er is één model dat voor alle mensen geldt. Er is vaak bij deze ‘nostalgie utopisten’ geen ruimte voor alles en iedereen die op dit moment in de werkelijkheid is. Ze willen de tijd terugdraaien en dat is alleen mogelijk binnen een

[13] Zie https://www.youtube.com/watch?v=HJaSFBK7ZOM

kleine kring van gelijkgezinden[14] en buiten de werkelijke publieke ruimte. Hierbinnen vallen uiteenlopende ideologieën als ecologische gemeenschappen, FVD, religieuze gemeenschappen met traditionele waarden en soevereinen. Of en in hoeverre zij utopisch zijn zien we door ze langs de meetlat van utopische kenmerken te houden. Die meetlat (die niet echt een wetenschappelijk bestaand gereedschap is!) kent de volgende kenmerken:

- Zijn er omvattende idealen die realiseerbaar worden geacht?
- Zijn alle of veel middelen geoorloofd om daar te komen?
- Zijn kritische of anders denkende mensen een blokkade voor het bereiken van dat ideaal voor allen?
- Is verregaand geweld tegen mensen of tegen alles wat er nu is, een optie om het goede mogelijk te maken?
- Is de toekomst het moment dat alle problemen van deze tijd zullen worden opgelost?
- Is de oplossing zelf niet nader uitgewerkt omdat deze logisch noodzakelijk volgt uit het bereiken van de eindfase van de strijd voor het ideaal?

6.2 Terug naar geweld als eerwereld

Er is momenteel een toename van geweld onder met name onder jongeren, ook in Nederland. Dat deze jongeren zichzelf en hun bende bewapenen met messen en ten strijde trekken tegen rivaliserende groepen, zou zijn oorsprong kunnen hebben in het besef dat hun eer nooit of te nimmer door de vrije markt bediend zal worden. Dat, zoals Piketty schrijft, steeds minder mensen met hard werken boven kunnen komen in de eerwereld van de markt wordt zichtbaar voor alle mensen. Dan zullen zij dus andere eerwerelden gaan vormen waarin zij wel eer kunnen verwerven. Dat is geen utopie tegenover die van de vrije markt, maar een terugval naar een wereld van eer door thymos[15] en geweld, omdat de andere wegen afgesloten (lijken) te zijn. Het is een retrograde beweging die maatschappelijk gezien geen betere wereld op zal leveren, maar wel veel impact op andere nog te ontwikkelen toekomstperspectieven heeft. De laatste tijd is er meer aandacht voor deze uitzichtloosheid zoals het dan vaak aangeduid wordt. Het betreft echter niet alleen de onderkant van de samenleving of alleenstaande asielzoekers zonder perspectief, maar ook jongeren die door de crises van deze tijd geen perspectief meer zien. Wat daarbij een vergeten onderdeel lijkt te zijn is dat de eerwereld van mensen als Rand en Hayek begon als een meritocratie. In Atlas Shrugged is de hoofdrol weggelegd voor een elite van makers en uitvinders. Door de mondialisering en de grote rol die vermogen en geldhandel zijn gaan spelen is die relatie tussen hard werken en het verwerven van eer en macht naar de achtergrond verdwenen. In dure uitgaansgelegenheden en bij voetbalwedstrijden zien we een vermenging van de eerwereld van boven en onderwereld die tot voor kort ondenkbaar of tenminste grotendeels onzichtbaar was. Jongeren worden verleid door de gedachte dat ze in deze eerwereld kunnen intreden. Legaal en geweldloos door muziek te maken, of te voetballen, of influencer te worden. Als alternatief is er het darkweb, drugs en dropshipping en geweld.

6.3 Dark enlightenment

Miranda die in 2024 afstudeerde op decadentie theorieën was geraakt door het aan de macht komen van juist die groepen die de wereld aan decadentie ten onder zien gaan. Dark Enlightenment is de

[14] Het is interessant dat de steeds groter wordende nostalgiepartij FvD wegens interne conflicten deze week in het nieuws is. De nostalgie utopie verdraagt ook hier geen invoering in de dagelijkse politieke werkelijkheid.
[15] Thymos staat hier voor de behoefte aan erkenning en eergevoel meestal door strijd. (Venmars 2011)

term die één van de denkers van deze stroming gebruikt. Nick Land heeft wat hij als Blog begon in 2012 nu gebundeld.

Nu, in Trumps tweede termijn, komt de utopische kant van zeer uiteenlopende groepen bijeen. Onder de naam NRX (of NRx) vallen internet bloggers als Curtis Yarvin en Nick Land die grote rechtstreekse invloed hebben op Musk, Trump, Thiel en Andreessen. Miranda laat overtuigend zien hoe verschillende groepen samenkomen in deze utopie die reële effecten heeft op de wereldpolitiek.

Filosofisch gezien zien allen een vastgelopen Verlichting die vol zit met complexe problemen en die de mensheid naar de slechtste vorm van zichzelf laat bewegen. De overheden zijn daarvan de schuld. De reactionairen vinden dat hen een moderne decadente moraal is opgedrongen, de neoliberalen vinden dat de vrijheid van markt en concurrentie hen is afgenomen. De synthese van hun uiteenlopende idealen is een utopie van het neoreactionaire denken. Herkenbaar als cultureel conservatief, maar qua markt en technische vooruitgang ongeremd. Het is een mondiaal vrije markt concept met de ruimte voor vrije, op eigen normen gebouwde, gemeenschappen. Wat deelt NRX in hun utopie:

- Er zijn natuurlijke hiërarchieën en alleen vrijheid geeft dat genoeg ruimte (Rand)
- Geweld hoort bij de mens, socialisme en andere staatsvormen zijn naïef idealistisch. (Hobbes Nietzsche)
- Afkeer van de democratie. De democratie (ook wel de Kathedraal genoemd) heeft structuren en instituties (wetenschap, rechtspraak en media) die de verkeerden bevoordelen (Rand) Liever een monarchie dan een democratie.(Hobbes)
- Leden van een gemeenschap gaan een contract aan en nemen diensten af. Ze hebben recht op exit, maar geen enkel ander recht is gegarandeerd. (Hobbes en Rand)
- Techniek is hetgeen de goede wereld mogelijk gaat maken. Geen enkele belemmering mag daar in de weg staan. De vrijheid is de vrijheid van vertrek (exit)en het recht van de sterkste of slimste, maar er is vanwege de menselijke natuur overal toezicht en er zijn ordetroepen.

Wat steeds onduidelijk blijft bij de meeste schrijvers is: wie neemt of nemen hier de besluiten? Bij betere lezing wordt duidelijk dat daar de manosfeer in beeld komt. De natuurlijke orde waar men naar terug wil is een heerschappij van witte welvarende gezonde mannen. Maar Spandrell schrijft:

> ‘Je kunt geen hechte heersende klasse vormen met witte mannen. Die hebben geen reden loyaal te zijn, omdat ze altijd alternatieven hebben. De meest efficiënte manier om een gehoorzame en loyale partij op te bouwen is alle anderen te rekruteren: vrouwen zwarten, homoseksuelen, moslims, transseksuelen, pedofielen. Individueel kunnen zij succesvol zijn, maar in een natuurlijke samenleving geleid door een hoogpresterende kern -het blanke patriarchaat- zouden zij geen hoge status hebben. Biedt je hun echter status in ruil voor loyaliteit, dan sluiten ze zich aan. Ze hebben veel te winnen en weinig te verliezen.’

De vrije markt is deel van deze utopie omdat daar, zoals Rand en von Mises beschrijven, de sterkste komt bovendrijven. Het probleem daarbij is dat een concurrentie van allen tegen allen tot de dood kan worden opgevoerd.

Het grootse probleem lijkt mij dat alle theorieën zonder dat te benoemen uitgaan van een markt die gaat over meritocratische verschillen en dat die markt niet meer bestaat. In het neoliberalisme van Rand, von Mises en Hayek is het idee dat de huidige situatie niet de vooruitgang van de mensheid

dient, maar haar juist tegenwerkt. De besten van de menselijke soort kunnen nu niet floreren en een grote omwenteling is nodig om dat wel te kunnen bewerkstelligen. De huidige utopisten willen het recht van de sterksten of besten en zoeken dat in de vrije markt en in de vrije ontwikkeling van technologie. Maar ondertussen is meritocratie vervangen door plutocratie. (de politieke macht ligt uitsluitend in handen van de rijkste maatschappelijke klasse.) Dat maakt de macht van een klein groep superrijken -geheel los van hun fysieke of mentale capaciteiten- gigantisch. De internationale politiek, sport, wetenschap en oorlogen staan zwaar onder druk om dat te doen wat de enkele rijke wil. De rechtspraak houdt deels nog moedig stand, maar wordt op alle mogelijke manieren beperkt in haar werkzaamheid. De vrije markt is het speelterrein van de hoogste bieder aan het worden. De vraag is of de term 'vrije markt utopie' hierop nog van toepassing is. Grote zakenlieden die zich hieraan verbinden zoals Peter Thiel lijken nog vooral vrije markt gericht, maar Thiel schrijft in THE EDUCATION OF AN LIBERTARIAN (2007) dat hij nog gelooft in vrijheid en niet gelooft in geweld, maar dat hij niet langer gelooft dat vrijheid en democratie verenigbaar zijn.

Thiel beschrijft dat hij ondernemers ziet als mensen die verguisd en beroemd zijn. Ze zijn de ideale zondebokken.[16] In de jonge ondernemers die risico's nemen en ten onder gaan herkennen we de tragische held Roark uit The Fountainhead. Impliciet geeft Thiel met deze zondebok theorie alle ondernemers en politici een vrijbrief om alle kritiek naast zich neer te leggen. Kritiek is slechts mimetische begeerte. Jij bent de zondebok. 'Misschien is elke moderne vorst slechts een zondebok die zijn executie heeft kunnen uitstellen' schrijft hij. (Miranda blz 147)

6.4 HOOPVOLLE GELEIDELIJKE VERANDERINGEN

Dat er behalve nieuwe utopieën of een terugval naar andere oudere eerwerelden ook nieuwe sociale en economische perspectieven ontstaan is hoopvol. Langs de weg van de geleidelijke verandering kan er verandering ontstaan. Mensen zijn bezig om van onderaf de wereld te veranderen; van *tiny houses* tot consuminderen. Hoe verbazingwekkend anders dat is binnen een vrije markt discours lees je soms doordat er bij een artikel over een initiatief staat 'En het is gratis!' Iets van waarde dat niets kost, wekt verbazing[17].

In alternatieve economische concepten van het begin van de 21ste eeuw zoals de Donut economie van Raworth, of de kritiek van Piketty zien we nieuwe perspectieven. De dikte van het eerste boek van Piketty maakt duidelijk met hoeveel cijfermateriaal je dergelijke, niet ingevoerde ideeën, voor het voetlicht moet brengen om serieus genomen te worden in een kritiek op de vrije markt.

Er zijn bedrijven die de woestijn tot bloei willen laten komen door domweg te beginnen met bomen planten. En ze zijn succesvol. Er zijn restaurants die uit afvalcontainers goed voedsel serveren. Er is zoveel meer. Er waait een wind van verandering en dat geeft ook aan dat we op een kantelmoment zitten. Terwijl ik dit schrijft vind de 'Bluenami[18]' in de VS plaats die Trumps positie duidelijk kritiseert en ondermijnt.

De erecode maakt echter dat deze nieuwe ideeën zich moeten invechten in een code waarin de rangorde van belang en geloofwaardigheid wordt bepaald door succes op de vrije markt. Ik kan niet beschrijven wat de gevolgen zullen zijn van het zichtbaar worden van het ontsporen van die markt, want daar zitten we nog middenin. Door de excessieve hoeveelheden vermogen die nu ingezet

[16] De zondebok theorie van Girard legt uit dat mensen mimetische begeerte hebben m.a.w. mensen zijn jaloers. Die jaloezie maakt dat ze proberen te lijken op die ander, maar als dat niet lukt ontstaat er ressentiment.

[17] https://verenigingggdo.nl/1-miljoen-gratis-bomen-en-struiken-uitdelen/

[18] De grote hoeveelheid staten in de VS die blauw(republikeins) werd bij de midterms in 2026

worden los van kennis of kunde raken de fundamentele dragers van de vooruitgang in de war: wetenschap, techniek, waarheid, internationale politiek en sport zijn uit het lood geslagen door ingrepen met grote hoeveelheden geld. Technieken die vrij van toezicht en instemming worden ontwikkeld en mondiaal worden uitgerold schaden de vooruitgang en de democratie wordt meer en meer gezien als een sta in de weg. Het gevaar is dat dit ook geldt voor ook degenen die recht en waarheid willen redden.

De kritiek komt de afgelopen maanden binnen Europa vanuit de jongeren die een toekomst opeisen en die versperd zien door de machtigen op de vrije markt van dit moment. Dit is een hoopvol, maar ook gevaarlijk moment omdat het ook bewerkstelligt dat mensen en organisaties uit de NRX utopische hoek proberen om nog zoveel mogelijk invloed te winnen.

In deze mondiale crisis is het belangrijk om te weten wat degene die de ultieme vrij markt utopie aanhangen als het grootse gevaar zien voor hun overwinning. Dat blijken solidariteit en hoop te zijn. Nick Land, één van de stemmen van deze nieuwe rechts reactionaire bewegingen zegt tegen de democraten:

> ‘Wat te doen?’ is geen neutrale vraag, maar impliceert ‘geloof’ in een vorm van vooruitgang. Dat alleen al volstaat om een huiveringwekkend antwoord te suggereren: niets. Doe niets. Uw ‘progressieve Praxis’ zal toch nergens toe leiden. Geef de hoop op onderga de horror. Je kunt je nog laten voorstaan op je oppositie tegen ‘ons’, maar je enige echte en onontkoombare vijand is de realiteit. Wij hebben er geen belang bij om tegen je te schreeuwen. Wij fluisteren zachtjes in je oor: ‘ Geef de hoop op!’(167)

7 VERANTWOORDING

Deze tekst is een bewerking van de tekst die ik gebruikt heb bij de vorige keer dat ik deze cursus gaf. Dat was in 2020. Ondertussen is er veel veranderd in de wereld en een update was noodzakelijk. De tweede termijn van Trump, de opkomst van extreem rechts en de toenemende macht van biljardairs maakte dat ik deze cursus opnieuw wilde geven. Ik herken in hun teksten het gedachtengoed van Rand. Dankbaar heb ik gebruik gemaakt van Dark Enlightenment, wat mij tijdens het geven van het college werd aangeraden wat feitelijke ondersteuning geeft m.b.t. deze verontrustend utopische afslag die de machtigen der aarde op dit moment nemen. Alle linkjes van video’s of artikelen gebruikt tijdens deze college staan op www.maieutiek.nl.

8 BOEKEN

Aalders, G. (2010). *Kartels, De Amerikaanse strijd om de wereldhegemonie.* Amsterdam: Boom.

Achterhuis, H. (2003). *Het Rijk van de Schaarste: van Hobbes tot Foucault (5e druk).* Amsterdam: Ambo.

Achterhuis, H. (2006). *Utopie.* Amsterdam: Ambo.

Achterhuis, H. (2010). *De Utopie van de Vrije Markt.* Rotterdam: Lemniscaat.

Appiah, K. (. (2016). *Erecode.* Amsterdam: Boom.

Bergen, A. v. (2015, 11e druk). *Gouden jaren: Hoe ons dagelijks leven in een halve eeuw onvoorstelbaar is veranderd.* Amsterdam/ Antwerpen: Atlas Contact.

Blom, P. (2017). *Wat er op het spel staat (W.Jansen,vert.).* Amsterdam: Bezige bij.

Bregman, R. (2014). *Gratis Geld voor Iedereen: En nog vijf ideeën die de wereld kunnen veranderen.* Amsterdam: De Correspondent.

Bregman, R. (2019). *De meeste mensen deugen.* Amsterdam: De Correspondent.

Chang, H.-J. (2011, 5e druk). *23 dingen die ze je niet vertellen over het kapitalisme.* Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

F. Spangenberg, M. (2011). *De grenzeloze generatie en de onstuitbare opmars van de B.V. IK.* Nieuw Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Fink, H. (1985). *Social Philosophy.* London/New York: Methuen.

Foucault. (2004). *De geboorte van de biopolitiek, Colleges aan het College de France 1979 vert. Jeanne Holierhoek.* Amsterdam : Boom.

Foucault, M. (1989). *Discipline, Toezicht en Straf: De geboorte van de gevangenis (vertalerscollectief).* Groningen: Historische Uitgeverij Groningen.

Frankopan, P. (. (2016). *De zijderoutes:Een nieuwe wereldgeschiedenis.* houten Antwerpen: Unieboek|Spectrum.

Harari, Y. (2017). *Homo Deus, Een kleine geschiedenis van de toekomst (I.Pieters vert.).* Amsterdam: Thomas Rap.

Joseph, C. (2005 (oorspronkelijk 1902)). *Hart der duisternis (Bas Heijne vert.).* Amsterdam: Amstel uitgevers .

Klein, N. (2017). *Nee is niet genoeg, vert. Jan Willem Reitsma en Pon Ruiter.* Amsterdam: De Geus.

Kruiter, A. (2010). *Mild Despotisme: De hedendaagse democratie en verzorgingsstaat door de ogenvan Alexis de Tocqville.* Amsterdam: Van Gennep.

Kruiter, A. B. (2011). *In Ons Belang: Pleidooi voor publieke waarden.* Amsterdam: Van Gennep.

Miranda, A. (2026). *Dark Enlightenment: Hoe een nieuwe radicaal-rechtse ideologie de wereld veroverd (vert. H.E van Riemsdijk).* Amsterdam: Alfabet uitgevers .

Monbiot, G. (2018). *Uit de puinhopen:een nieuwe politiek in een tijd van crisis (R.van Kappel vert.).* Rotterdam: Lemniscaat.

PikettyThomas en Arthur Goldhammer. (2017). *Capital in the Twenty-First Century.* Harvard University Press.

Rand, A. (1964). *The virtue of selfishness: A new concept of egoism.* New York: Penguin.

Rand, A. (1991 (oorspronkelijke uitgave 1957)). *Atlas in staking vert. leonard Peikoff .* Krommenie: Boekenmaker.nl.

Rand, A. (2006 oorspronkelijk 1943). *De Eeuwige bron, vert. Jan van Rheenen.* Amsterdam: Luitingh-Sijthoff.

Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven ways to think like a 21st-Century economist.* London: R.H. Business Books (Penguin R.H. UK).

Rosling, H. (2018, 1e druk). *Feitenkennis: 10 redenen waarom we een verkeerd beeld van de wereld hebben en waarom het beter gaat dan je denkt (vert. A. de Vries) .* Houten: Unieboek/Spectrum.

Swaan, A. d. (2014). *Compartimenten van Vernietiging: Over genocidale regimes en hun daders (G. Wallinga,& A d. Swaan, Vert.).* Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.

Taylor, C. (2007). *Bronnen van het Zelf:De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit (M. Stoltenkamp, Vert.).* Rotterdam: Lemniscaat.

Taylor, C. (2007). *De Malaise van de Moderniteit (M. v.d. Marel, Vert.)(14e druk).* Kampen/Kapellen: Ten Have/Pelckmans.

Tocqueville, A. (2012). *Over Democratie in Amerika (H. Daalder,& A. Kinneging, Vert.)(3e druk).* Amsterdam: Lemniscaat.

Venmans, P. (2011). *Het derde deel van de ziel: Over thymos.* Amsterdam/Antwerpen: Atlas.

Verbrugge Ad, B. e. (2018). *Het goede leven en de vrije markt.* Lemniscaat.

Verplaetse, J. (2008). *Het Morele Instinct:Over de natuurlijke oorsprong van onze moraal.* Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.